

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica 26 (2021)

ISSN 2081-3333

DOI 10.24917/20813333.26.3

Anna Szwed-Walczak*

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ORCID: 0000-0002-9878-1401

Polityczność polskiej prasy dla kobiet w latach 1989–1992

Uwagi wstępne

Polska prasa dla kobiet w latach 1989–1992 zmieniała się wraz z ewolucją systemu politycznego, ustroju gospodarczego oraz samego społeczeństwa. Wskazany segment prasy, podobnie jak inne, przez kilkadziesiąt lat uzależniony był od polityki państwa, nadzorowany przez instytucje cenzury prewencyjnej, a ponadto dotowany ze środków państwowo-partyjnych. Transformacja systemowa zapoczątkowana obradami Okrągłego Stołu sprawiła, że instytucje cenzury nie ingerowały już w publikowane treści¹, mimo że formalnie zostały zniesione dopiero Ustawą z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz o zmianie ustawy – Prawo prasowe, która zaczęła obowiązywać od 5 czerwca 1990 roku. Redakcje poszczególnych tytułów, z uwagi na utratę finansowania, zmagaly się z trudnościami wydawniczymi i zmianami form własności pism. Na spadek sprzedaży czasopism wpływały rosnące ceny², ale też problemy z dystrybucją prenumerat³. Dodatkową trudnością była zagraniczna konkurencja⁴,

* anna_szwed@poczta.fm

¹ Było to działanie zgodne ze *Stanowiskiem w sprawie reform politycznych*, sformułowanym przez jeden z Zespołów Okrągłego Stołu. Za podstawę opracowywanego ładu politycznego uznano suwerenność narodu, co oznaczało wdrożenie pluralizmu politycznego, zapewnienie wolności słowa, demokratyczne formy wyłaniania władz państwowych, niezawisłość sądów, pełnię praw oraz wyboru samorządu terytorialnego (Chmaj 1996: 30–33).

² Co dodatkowo zbiegło się z wdrożeniem 1 stycznia 1990 r. radykalnego programu reform gospodarczych, określanym mianem „terapii szokowej Balcerowicza”, którego skutkiem było obniżenie inflacji, deficytu budżetowego, ale też wzrost bezrobocia, importu produktów z zagranicy, bankructwo i likwidacja wielu przedsiębiorstw państwowych (część z nich została wykupiona przez zagraniczne podmioty), a co za tym idzie pauperyzacja społeczeństwa (Wnuk-Lipiński 1994: 21–23). Problematykę tę podejmowała też prasa dla kobiet, krytykując reformę Balcerowicza (zob. np. Piątek 9 XI 1989: 4; Kaszuba 16 V 1990: 4–5; Konarska 8 I 1992: 4–5).

³ Na te czynniki wskazywały czytelniczki w Ankiecie „Kobiety i Życia” („Ankieta...” 5 VIII 1992: 2).

⁴ Jak wskazują badacze mediów, w Polsce w okresie przemian transformacyjnych zapomniano o wprowadzeniu prawnych mechanizmów kontrolnych w zakresie koncentracji kapi-

której pisma pojawiły się już w 1990 roku, aczkolwiek największą rywalką okazała się obecna w Polsce od 1992 roku „Tina”, wyróżniająca się pod względem szaty graficznej, ale też lifestylowej treści oraz niskiej ceny. Pismo od razu zaznaczyło swoją pozycję na polskim rynku prasowym (Mielczarek 2007: 177–178). Mimo to należy podkreślić, że prasa dla kobiet *sensu largo* (włączając w nią prasę o zagranicznym kapitale) w badanym okresie należała do najczęściej kupowanej (Mielczarek 2008: 58–60).

Celem badań, których wyniki zaprezentowano w niniejszym artykule, było ukazanie wymiarów polityczności polskiej prasy dla kobiet w latach 1989–1992. Badania objęły najbardziej poczytne pisma dla kobiet⁵, podejmujące w agendzie problematykę społeczną i polityczną – tygodniki „Kobieta i Życie”, „Przyjaciółka” oraz „Zwierciadło” (Dziki 1991: 26; Filas 1992: 61–62). Sformułowano dwie hipotezy: po pierwsze redakcje polskiej prasy dla kobiet we wskazanym okresie badawczym nie unikały deklaracji politycznych. Odwilż w zakresie cenzury umożliwiła im wyrażanie stanowisk politycznych, a szpalty prasy stały się narzędziem, za pomocą którego mogły zaistnieć w debacie publicznej, dotyczącej pożądanego w Polsce ładu społecznego, politycznego i gospodarczego. Po drugie dyskurs polityczny był podejmowany przez pryzmat równouprawnienia płci – nie tyle w wymiarze formalno-prawnym, co praktycznym.

W badaniach wykorzystano jakościową analizę zawartości prasy (Pisarek 1983; Riffe, Lacy, Fico 2005; McQuail 2008: 360–362), co wymagało selekcji materiałów. Kryterium doboru była podejmowana tematyka: 1) rozważania dotyczące ładu politycznego oraz wyborów; 2) problematyka związana z aktywnością społeczną, polityczną i zawodową kobiet; 3) konflikt wynikający z alokacji władzy. Badaniem objęto po 208 numerów tygodników „Kobieta i Życia” i „Przyjaciółka” oraz 123 numery „Zwierciadła”⁶.

„Polityczność” pożądanego ładu społecznego

„Polityczność” można interpretować w szerokim i wąskim znaczeniu. W tym pierwszym jest ona procesem wszechobecnym i nieuniknionym, stanowi bowiem „zbiór jawnych czy skrytych przeświadczeń, imaginariów, sądów i wyobrażeń na temat rzeczywistości [...]” (Regiewicz, Żywiołek 2015: 10). Jest nią więc wszelka refleksja na temat faktów społecznych, rozumianych zgodnie z założeniem Émila Durkheima (1968: 19). Polityczne są także medialne przekazy (Minkner 2012: 30). W związku z tym polityczność można rozpatrywać z punktu widzenia zarówno zawartości treści, jaki i formy rozpowszechniania tej treści, a więc kanału przekazu. W aspekcie symbolicznym polityczność będzie obecna tam, gdzie wprost nie dostrzega się oddziaływania polityki – w estetyce, literaturze, rytuałach, pamięci. Trud-

tału na rynku prasy, co sprzyjało zagranicznym koncernom (Włodyka 2003: 13; Pokrzycka 2012: 7. Zob. też Bajka 1996: 275–279).

⁵ Warto dodać, że w wybranym okresie badawczym funkcjonowało 16 czasopism dla kobiet (zob. szerzej: Sokół 1998: 193–201).

⁶ „Zwierciadło” w latach 1989–1990 ukazywało się jako tygodnik, a od 1991 r. jako miesięcznik.

nością jest więc jej zmierzenie ilościowe (Iwasiów 2013: 14–15; Regiewicz, Żywiołek 2015: 11; Krzysztań 2016: 15). W ujęciu wąskim polityczność będzie ograniczała się do sfery konfliktu, wynikającego z odmiennej percepcji określonej ideologii, nierówności w dystrybucji dóbr czy szans na rozwój.

Warto przywołać za Carlem Schmittem rozumienie polityczności jako specyficznej i złożonej relacji, w której „podmioty nie występują wobec siebie jako określone przedmiotowo: moralni wobec niemoralnych, sprawiedliwi wobec niesprawiedliwych”, a logika ich działań oparta jest nie na „dziedzinowości”, ale na antagonizmie lub współpracy (Kaczorowski 1996: 75; Karwat 1996: 130–131; Schmitt 2000: 198)⁷. Zgodnie z tym rozumieniem polityczność pojawia się wraz z dychotomią. W przypadku prasy dla kobiet można zauważyć podwójną dychotomię dyskursu społeczno-politycznego. Po pierwsze dotyczy ona tego, co publiczne i prywatne (Thomson 2001: 126–127), po drugie dystrybucji władzy zależnej od płci. I w tych wymiarach na łamach polskiej prasy dla kobiet podejmowano wątki dotyczące transformacji systemowej oraz roli i miejsca kobiet w przestrzeni publicznej. Sojusznikami w podejmowanych rozważaniach były określone organizacje kobiece i/lub polityczne⁸, inne redakcje wydające prasę dla kobiet oraz ogólnie adresaci, a głównie adresatki pism. Antagonistami byli politycy – częściej mężczyźni, choć również kobiety – niewspierający polityki równouprawnienia płci czy niezauważający dysproporcji płci w zakresie dostępu do władzy. Konflikt ideowy był nie do uniknięcia. Na jego bazie próbowano budować wspólnotę interesów płci do momentu, w którym okazało się, że płeć nie jest wystarczającą zmienną, oddziałującą na legitymizację wyborczą. Wówczas do obozu antagonistycznego zaklasyfikowano również kobiety, które nie dostrzegały rozbieżności pomiędzy teoretycznym równouprawnieniem (zapisanym w Konstytucji) a praktyką życia społecznego. Redakcja „Kobiety i Życia” przyznawała „Rogi” – „nagrody za najbardziej antykobiece wystąpienia i wypowiedzi”, które trafiały zarówno do kobiet, jak i do mężczyzn⁹.

„O ile na poziomie ideologicznym polityczność jest ideą związaną z praktyczną zmianą rzeczywistości społecznej, o tyle na poziomie analitycznym polityczność jawi

⁷ Zob. też podejście do polityczności Chantal Mouffe (2008: 23).

⁸ W badanym okresie na łamach polskiej prasy dla kobiet prezentowano działalność: grupy Kobiet Wspierających Naturalne Karmienie, Klubu Soroptymistek, Ligi Kobiet Polskich, Polskiego Stowarzyszenia Feministycznego, Pro Feminy, Ruchu 8 lipca, Ruchu na Rzecz Obrony Praw Kobiet, Ruchu Samoobrony Kobiet, Stowarzyszenia „Godność Kobiety”, Stowarzyszenia na Rzecz Naturalnego Rodzenia i Karmienia (Czerska 9 II 1989: 7; Stachowicz 23 II 1989: 7; Zarząd Główny LKP 12 X 1989: 2; Załuski 15 XI 1989: 5; „Rozmowa Krystyny Kaszuby...” 22 XI 1989: 5; Wierzbicka 7 XII 1989: 2–3; Zubczewska 7 II 1990: 3–4; Iwaszkiewicz 9 I 1991: 2–3; Konarska 25 IX 1991: 4–5).

⁹ Po raz pierwszy „Róg” przyznano pod koniec kwietnia 1992 r. „Antynagrody” otrzymali wówczas Wojciech Włodarczyk, szef Urzędu Rady Ministrów, za zwolnienie z pracy Anny Popowicz, Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny, Kobiet i Młodzieży oraz 10 pracowników Biura ds. Rodziny (w tym 9 kobiet), a także Janusz Korwin-Mikke za dyskryminujące wypowiedzi względem kobiet (Konarska 29 IV 1992a: 4). Już w kolejnej edycji „antynagrodę” przyznano również kobiecie – Halinie Nowinie-Konopce, posłance Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego, za wypowiedzi, w których zrównała aborcję z zabójstwem człowieka (Konarska 30 IX 1992: 5).

się jako kategoria, za pomocą której chcemy wyjaśniać tę rzeczywistość” (Minkner 2015: 60). Aby ją wyjaśnić, należy skorzystać z określonego układu pojęciowego. W badaniach zwrócono uwagę, że polityczne będzie to, co związane z dychotomią „publiczne – prywatne” oraz z władzą (konfliktem wynikającym z realizacji określonego programu politycznego; z relacją pomiędzy społeczeństwem i władzą, reprezentacją kobiet a władzą, nierównością w dostępie do władzy).

Polityczność polskiej prasy dla kobiet wynikała zarówno z uwarunkowań zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Te pierwsze związane były z przemianami systemowymi, zainicjowanymi w Polsce w 1989 roku. Jak określił Edmund Wnuk-Lipiński, miało wówczas miejsce „kształtowanie się nowego ładu instytucjonalnego” – redakcje odnosiły się do zmian systemu politycznego, systemu prawnego, gospodarki, ale też do mentalności społeczeństwa polskiego. Przemiany dekodowano jako szansę na zmianę roli kobiet w przestrzeni publicznej i ich partycypację w sprawowaniu władzy. Te założenia nie były bezpodstawne, ponieważ po obradach Okrągłego Stołu (6 lutego–5 kwietnia 1989 roku) „otworzyła się przestrzeń dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego oraz indywidualnej przedsiębiorczości, ale za cenę utraty powszechnego bezpieczeństwa socjalnego oraz wzrostu nierówności społecznych” (Wnuk-Lipiński 1994: 10).

Uwarunkowania wewnętrzne polityczności prasy dla kobiet miały źródła w jej segmentacji. W zależności od adresata, formułowano odpowiedni komunikat o treści politycznej. W prasie skierowanej do kobiet wykształconych („Kobieta i Życie”, „Zwierciadło”) przeważały materiały o charakterze informacyjnym lub synkretycznym, jak wywiady, dyskusje, sondy; zamieszczano w niej również relacje oraz reportaże. Materiały dotyczyły wątków dyskryminacyjnych, zmian obyczajowych. Diagnozowano rzeczywistość, w której ład prawny nie skutkował zmianą życia społecznego. Propagowano za to koncepcję realnego równouprawnienia, z dostępną dla kobiet przestrzenią publiczną. W tygodniku „Przyjaciółka”, dedykowanym mieszkańcom mniejszych miejscowości i wiosek, prezentowano materiały edukacyjne (choćby podpowiedzi, jak przygotować się do aktu wyborczego, dlaczego warto głosować na prezentowanych w piśmie kandydatów) oraz komentarze o charakterze perswazyjnym.

Dychotomia publiczne-prywatne

Na pierwszym etapie transformacji ustrojowej kobiety w Polsce nie do końca rozróżniały sferę publiczną od sfery prywatnej. Można dostrzec, że świadomość w tym wymiarze dopiero zaczynała się kształtować. Było to związane z faktem, że rolę polskiej kobiety oraz jej meandrowanie na granicy obu tych sfer warunkowały doświadczenia historyczne oraz tradycja. Przyjmowano bowiem, że poprzez realizację zobowiązań wobec rodziny, pełnienie funkcji opiekuńczo-wychowawczej oraz aprowizacyjnej, kobieta kształtowała sferę publiczną. Odpowiadała za kreowanie zachowań kolejnych pokoleń, dbała o tożsamość narodową, podtrzymywała kulturę narodową, a kiedy wymagała tego potrzeba, czasowo realizowała także role tradycyjnie przypisywane mężczyznom. Za pełnienie tej „misji” była doceniana (Titkow

2007: 48–52; Frąckowiak-Sochańska 2011: 285)¹⁰. Motywowana powinnością wobec państwa/wspólnoty narodowej, pojawiała się wówczas w sferze publicznej, przy czym nie opuszczała strefy prywatnej. I tak jak bezkolizyjnie wkraczała w obszary życia publicznego, kształtując je pośrednio, tak samo z nich rezygnowała, wracając wyłącznie do aktywności w sferze prywatno-domowej.

Podjmując się oceny PRL, dziennikarki „Kobiety i Życia” oraz „Zwierciadła” dostrzegały, że władze partyjno-państwowe doprowadziły do zdezwuowania działalności kobiet na niwie domowej, a nie dopuściły ich do realnej aktywności politycznej (do kreowania ładu społeczno-politycznego). Wprawdzie wprowadzono konstytucyjny zapis równouprawnienia płci¹¹, lecz manipulowano nim, posługując się jako argumentem w celu uzupełnienia braków w strukturze zatrudnienia, pozabawiając działalność kobiet misyjności i inicjatywności. Skutkowało to sytuacją, w której kobiety zostały zmuszone do pracy na dwa etaty (zawodowy i domowy), przy czym z pierwszego otrzymywały niższe niż mężczyźni wynagrodzenie, a drugi był nieodpłatny (Titkow, Duch-Krzystoszek, Budrowska 2004). Po drugie, wsparcie państwa w zakresie organizacji placówek opiekuńczych było niewystarczające, przez co kobiety nie mogły w pełni zaangażować się w działalność publiczną. Po trzecie, braki w zaopatrzeniu sklepów w podstawowe produkty spożywcze zmuszały je do permanentnego uzupełniania spiżarek. Po czwarte, odebrano kobietom ich dawną, ważną pozycję „osoby scalającej rodzinę”. Zabrano im zatem przestrzeń, w której mogłyby się wykazać i być siłą sprawczą, ale i kreatorem życia rodzinnego, a nie tylko zaopatrzeniowcem.

Tym argumentem wyjaśniano w redakcjach polskiej prasy dla kobiet zwrot ku tradycyjnym rolom matki i żony („Rozmowa Krystyny Stachowicz...” 26 I 1989: 5; „Wywiad z mgr Renatą Grabską” 1 II 1989: 2–3; Limanowska 15 III 1989: 2–3; Nowakowska 9 III 1989: 3; „O nas bez nas (2)” 5 IV 1989: 2; Stachowicz 14 III 1990: 2–3; Metelska 11 XII 1991: 6–7). Tzw. *double burden* kobiet uniemożliwiało im pełną aktywizację w sferze publicznej (Kwak, Pascall 2005: 11). W jednym z magazynów diagnozowano, że kobiety w Polsce: „Ratują jedno, żałują drugiego – niezrealizowanych aspiracji. Wiecznie rozdarte «polskie madonny»” („Bariery awansu...” 11 X 1989: 3–4). W 1989 roku rozmówczyni „Kobiety i Życia” zauważyła: „Nie znajduję w Polsce klimatu, w którym kobiecość byłaby szanowana, należycie oceniona” („Rozmowa Teresy Gałczyńskiej...” 11 I 1989: 17). Rok później w „Zwierciadle” Hanna Jankowska z Pro Femina stwierdziła, że kobieta w Polsce pełni rolę służebną, a nawet „służebnicy rodziny”. W życiu zawodowym zaś jest „pierwsza w kolejce do redukcji, zaś ostatnia do ponownego zatrudnienia” („Być kobietą” 8 III 1990: 4;

¹⁰ Zmiana w tożsamości Polek pojawiła się dopiero w połowie lat 90. XX w., co potwierdzają badania zrealizowane przez Jolantę Miluską (1995 r.).

¹¹ Znalazł się on w art. 66 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 33 poz. 232 ze zm.). Jak zauważył R. Wieruszewski (1975: 23), taki zapis był charakterystyczny dla państw socjalistycznych. Pojawił się już w Konstytucji ZSRR, uchwalonej 5 grudnia 1936 r., która była wzorcowa dla konstytucji państw, znajdujących się pod oddziaływaniem ZSRR. Miał aktywizować kobiety do włączania się przede wszystkim w realizację programu budownictwa socjalistycznego.

„Nad listami...” 1 I 1992: 20). Zauważono przy tym, że stereotypowe role kobiet były utrwalane przez szkolne podręczniki („Rozmowa Ewy Dobrowolskiej...” 9 III 1989: 2; Zubczewska 7 II 1990: 3–4). Teza ta wpisywała się w dyskurs publiczny o „pozornej emancypacji kobiet” w okresie PRL¹².

Wyraźne rozgraniczanie kwestii publicznych i prywatnych zaczęło się wraz z dyskusją nad projektem ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego, autorstwa zespołu ekspertów Komisji Episkopatu Polski do spraw rodziny (Zielińska 10 V 1989: 12–13; „W sprawie przerywania ciąży” 11 V 1989: 7; Pragier 12 VII 1990: 6; Wierzbicka 20 II 1991: 5). Wskazywano, że sprawa macierzyństwa należy do tej drugiej sfery, i zaczęto otwarcie głosić, że mężczyźni chcą decydować o życiu kobiet, nie uwzględniając ich opinii. W tym kontekście pisano, że kobiet pozbawia się ich praw, godności i wolności osobistej¹³. „Występujemy wyłącznie w obronie godności kobiety jako człowieka. Kobiety, która nie chce być bezwolnym narzędziem rodzenia w obliczu prawa” (K. K-R 8 VI 1989: 7). Alarmowano, że na posiedzenie komisji senackiej w dniu 10 kwietnia 1990 roku nie wpuszczono przedstawicielek organizacji kobiecych i prasy (Frankowska 6 VI 1990: 2).

W badanej prasie ukazywano sytuację kobiet w Polsce poprzez publikowanie wywiadów z ekspertami. W wywiadzie z prof. Jarosławą Bauerową można było przeczytać, że jeśli kobiety w Polsce pełnią funkcje kierownicze, to na ogół w małych zakładach lub szkołach, mimo że ich udział w wykształceniu wyższym jest równy mężczyznom, a w średnim – wyższy. Było to efektem tradycyjnego myślenia o przeznaczeniu kobiet do pracy w domu, a mężczyzn do działalności publicznej. Wyliczono, że kobieta pracuje średnio od 70 do 80 godzin tygodniowo („Rozmowa Krystyny Stachowicz” 26 I 1989: 5). Zaprezentowano wyniki badań Katedry Gospodarstwa Domowego SGGW oraz Komitetu Gospodarstwa Domowego Ligi Kobiet Polskich nad kondycją polskich gospodarstw domowych. Wykazały one, że „Polka pracuje na drugim etapie w domu 6 godzin, Polak 2 godziny” (Kaszuba 25 I 1989: 2). Tym samym wykazywano, że prace domowe tradycyjnie były dedykowane kobietom (Duch-Krzystoszek, Titkow 2006).

Aby właściwie zdiagnozować Polkę, posiłkowano się także statystykami. Wykazywano w nich, że sektorami sfeminizowanymi były przemysł lekki, handel, ubezpieczenia oraz służba zdrowia, w których pracowało 71% kobiet. Co trzecia kobieta uważała, że pracę należy przerwać na czas wychowywania dzieci. Tylko 27,3% kobiet zajmowało stanowiska kierownicze (Stolarska 20 IV 1989: 6)¹⁴. Dostrzegano, że

¹² Zaprzeczają temu wyniki badań Małgorzaty Fidelis nad sytuacją kobiet w Polsce w latach 1945–1960, zawarte w książce pt. *Women, communism, and industrialization in postwar Poland* (2010, Cambridge: University Press), w których autorka ukazuje proces emancypacji zawodowej kobiet, dostęp do zawodów i stanowisk stereotypowo postrzeganych jako męskie.

¹³ Zob. np.: „O przerywaniu ciąży” 12 I 1989: 5; „Zabieg (2)” 5 IV 1989: 10–11; „Żle strzeżona brama” 5 IV 1989: 5; Sekretariat Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich 20 IV 1989: 2; „Stanowisko Ligi Kobiet Polskich” 4 V 1989: 4–5; „Stanowisko Ligi Kobiet Polskich...” 17 V 1989: 11; „Za i przeciw ustawie...” 18 V 1989: 6; Załuski 15 XI 1989: 5; Pragier 12 VII 1990: 6; „Oświadczenie w sprawie projektu” 25 X 1990: 5; Konarska 29 I 1992: 2; Kołodziej 12 II 1992: 7.

¹⁴ Zauważono, że w handlu, mimo jednoznacznej dominacji kobiet, tylko 7% z nich pracuje na stanowiskach dyrektorskich („Popieramy...” 4 VI 1989c: 3; „Blisko życia zwykłych ludzi...” 7 VI 1989: 2).

kobiety w pracy traktuje się inaczej niż mężczyzn – bez estymy i poszanowania dla ich wykształcenia, kompetencji, doświadczenia czy osiągnięć, a egzemplifikacją były opisywane w badanej prasie zawody pielęgniarstwa, księgowości, aktorstwa (Kondrat 8 II 1989: 6–7; Sieklucka 25 IV 1990: 4–5; Mankiewicz 27 II 1991: 4). Przez to kobiety rzadko awansowały i w zasadzie ich osiągnięcia zawodowe kończyły się na stanowisku „zastępcy” (Metelska 6 II 1991: 2–3).

Zwracano uwagę na uwarunkowania kulturowe i aksjologiczne, które oddziaływały na decyzje Polek w zakresie podejmowania zatrudnienia. Skutkowały one bilansem zysków i strat oraz rezygnacją z pracy, która mimo innowacyjności nie gwarantowała wysokiej zapłaty (Załuski 4 I 1989: 3). Kobiety zarabiały średnio 30% mniej niż mężczyźni (Stolarska 20 IV 1989: 6). Mimo to były „współżywciami rodziny” (Metelska 6 II 1991: 2–3; Konarska 23 X 1991: 2–3). Dostrzegano zatem „feminizację płac”, a więc jawny przejaw dyskryminacji płci w sferze zarobków, zauważalny choćby w przemyśle lekkim („Jeśli nie my to kto?” 17 V 1989: 2–3). Kolejnymi przejawami dyskryminacji kobiet były szkodliwe warunki pracy w zdominowanych przez nie sektorach gospodarki (Orlicka 2 VIII 1989: 4; „Rozmowa w «Lubgale» szwalni...” 21 IX 1989: 3). Następnym zaś zwalnianie kobiet z pracy z tytułu ich macierzyństwa (Metelska 6 II 1991: 2–3).

Wzrost zatrudnienia kobiet, wynikający z konieczności wsparcia rodzinnego budżetu, nie skutkowało partnerskim podziałem ról w gospodarstwie domowym („Jeśli nie my to kto?” 17 V 1989: 2). W analizowanych publikacjach zauważano, że „kobietom przypisuje się niewspółmiernie większe poczucie odpowiedzialności za rodzinę niż mężczyznom” (Metelska 6 II 1991: 2–3). W 1992 roku z listów czytelniczek, zamieszczanych na łamach prasy, wyłaniał się obraz kobiet bezradnych, odpowiedzialnych za liczne potomstwo, pozbawionych pracy w wyniku redukcji etatów, mężatek pozbawionych wsparcia mężów, którzy albo ulegali alkoholowemu nałogowi, albo porzucili rodziny, pozostawiając je bez środków do życia (Pragier 11 I 1990: 7; „Nad listami...” 1 I 1992: 20). Ukazywano też feminizację biedy, która była spowodowana kilkoma czynnikami. Po pierwsze obciążeniem kobiet odpowiedzialnością za zapewnienie pożywienia rodzinie, myśleniem w kategoriach wspólnotowych, a nie indywidualnych. Po drugie tym, że w czasach kryzysu ekonomicznego redukcje etatów w pierwszej kolejności dotyczyły kobiet (Stark 11 I 1990: 7; Oswald 18 IV 1990: 4; Metelska 20 VI 1990; Ponikowska 18 III 1992: 4; Konarska 29 IV 1992b: 2; Mankiewicz 6 V 1992: 2), czego egzemplifikacją było zlikwidowanie w latach 1989–1997 blisko 1,6 mln miejsc pracy, najczęściej zajmowanych przez kobiety (Kwak, Pascall 2015: 12). Po trzecie w prawie podatkowym dostrzegano nierówność płci, która przejawiała się tym, że „mąż z niepracującą żoną zapłaci mniejszy podatek niż matka wychowująca samotnie dziecko” („Apelujemy do Lecha Wałęsy” 18 XI 1992: 2).

Redakcje prasy dla kobiet uznały, że mimo niesprzyjających okoliczności, kobiety także powinny podjąć działania mogące otworzyć im dostęp do sfery publicznej. Z tego powodu na łamach czasopism prezentowano działalność organizacji i stowarzyszeń kobiecych o charakterze społecznym, zawodowym, politycznym (Szwed-Walczak 2020a: 415–439). Renata Siemieńska zauważyła: „Nam chodzi o to, żeby kobiety, zgodnie ze swoimi aspiracjami, możliwościami – bo w każdym przypadku

różne czynniki grają rolę – były traktowane na równi z mężczyznami. Jeżeli oczywiście tego chcą. To są indywidualne decyzje, tak jak w przypadku mężczyzn” („O nas bez nas (2)” 5 IV 1989: 3). Zwracano uwagę, że podstawą dla zmiany sytuacji kobiet w sferze publicznej są przeobrażenia w sferze prywatnej, a dokładnie w podziale ról w przestrzeni domowej. Na łamach „Przyjaciółki” ukazał się wywiad z ministrem przemysłu Mieczysławem Wilczkiem, który przekonywał, że kobiety, wybierając mężów, mają bezpośredni wpływ na podział obowiązków domowych: „to kobiety powinny podnosić poprzeczkę swoich wymagań wobec mężczyzn” („Rozmowa Ewy Łuszczuk...” 9 III 1989: 3). Podobnie na łamach „Kobiety i Życia” krytykowano Polki za nadopiekuńczość względem mężczyzn. Wyliczano, że: 1) traktują ich jak dzieci; 2) poświęcają osobowość i rezygnują z własnych aspiracji, dopasowując się; 3) zachowują się w wyobrażeniu mężczyzny; 4) ukrywają swoje kompetencje i osiągnięcia, aby nie urazić ego mężczyzn; 5) „poddają się władzy mężczyzn i są męczennicami miłości”; 6) wymuszają zachowania mężczyzn nie argumentacją, lecz emocjonalizacją, np. poprzez płacz (Młynarczyk 1 IV 1992: 6–7).

Należy zatem zauważyć, że redakcje prasy dla kobiet uzależniały aktywizację kobiet w sferze publicznej od zmiany mentalności dotyczącej ich roli w sferze prywatnej. Projekt ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego, a następnie wzrost liczby organizacji kobiecych, skutkowały coraz wyraźniejszym rozgraniczaniem sfery publicznej od prywatnej oraz upominaniem się kobiet o swoje miejsce w tej pierwszej. Odpowiedzialnością za niereprezentatywność kobiet w sferze publicznej obarczano mężczyzn. Ukazywano bariery dla aktywności publicznej kobiet, ale też uświadamiano kobietom, że to one same muszą te przeszkody przełamywać.

Dychotomia – dostęp do władzy

W 1989 roku co piąta osoba sprawująca funkcję posła i radnego była kobietą. Wśród członków Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej było 27,2% kobiet, w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym i Stronnictwie Demokratycznym ponad 30% (Stolarska 20 IV 1989: 6). W prasie dla kobiet wyraźnie akcentowano, że demokracja bez kobiet nie istnieje. Tym samym motywowano kobiety do aktywności publicznej, ale też mężczyzn do umożliwiania im realizacji polityki i dostępu do władzy. W „Zwierciadle” stwierdzano: „męskie lobby nie dopuszcza nas do decydowania o losach państwa” („Nasze oczekiwania” 23 III 1989: 5). Na łamach „Kobiety i Życia” zauważano: „My im nie odbieramy żadnych szans, życiowych, zawodowych, politycznych, także towarzyskich. Tego samego, na zasadach wzajemności, oczekujemy również od nich [...]” („Wierzymy w kobietę...” 15 IV 1992: 8–9). Wątek ten poruszano choćby w relacji z Dyskusyjnego Forum Środowisk Kobiecych, którego motywem przewodnim był sprzeciw wobec dyskryminacji (Stachowicz 15 III 1990: 2–3).

W badanych czasopiśmie wyrażano rozczarowanie niereprezentatywnością kobiet przy inauguracji obrad Okrągłego Stołu („Rozmowa Danuty Bierzańskiej” 1 III 1989: 4–5; „O nas bez nas (1)” 29 III 1989: 4–5; „Jeśli nie my to kto?” 17 V 1989: 2–3; Szymańska 13 XII 1989: 3). W opublikowanej na łamach „Kobieta i Życie” dyskusji intelektualistek i przedstawicielek kadry kierowniczej wskazano: „problemy kobiet pogłębiają się z powodu tego, że ich rozwiązywaniem zajmują się mężczyźni”

(„Jeśli nie my to kto?” 17 V 1989: 2). Przejawem nierównego traktowania mężczyzn i kobiet był brak decydek w resortach bezpośrednio dotyczących kobiet („Jeśli nie my to kto?” 17 V 1989: 2; Frankowska 14 VI 1989: 11; Mankiewicz 9 I 1991: 2; Błaszczuk 20 V 1992: 2).

Zauważano, że w Sejmie jest mniej kobiet wykształconych, sugerując tym samym, że jest to efekt celowego układania list wyborczych przez mężczyzn, którzy obawiają się konkurencji wykwalifikowanych i dobrze zorganizowanych kobiet („Jeśli nie my to kto?” 17 V 1989: 2; „Chcemy...” 1 VI 1989: 4–5; „Głosuj na kobiety” 1 VI 1989: 8–9). Z ostrożnością dyskutowano o parytetach, obawiając się, że to mężczyźni będą decydowali o kluczu doboru kandydatek („O nas bez nas (1)” 29 III 1989: 5). Dostrzegano także niedobór liderek w stronnictwach politycznych, a przez to niedostatek „wzorów kobiecych karier” w polityce. Za przyczynę tego stanu rzeczy uznawano blokowanie przez mężczyzn karier wykształconych kobiet, co było realizowane ze szkodą dla państwa (Danuta 4 I 1989: 5; „O nas bez nas (2)” 5 IV 1989: 3).

W wyborach kontraktowych mandaty uzyskało 68 kobiet – 62 w Sejmie, 6 w Senacie. Za przyczynę niewielkiej reprezentacji kobiet uznawano niechęć do umieszczania ich nazwisk na listach wyborczych (Szymańska-Kwiatkowska 12 VII 1989: 2–3). W Sejmie PRL w latach 1985–1989 kobiety stanowiły 20% posłów (Fuszara 2006: 88). W badanej prasie dla kobiet zarzucano mężczyznom, że koniunkturalnie wykorzystują walkę o prawa kobiet, aby zyskać ich poparcie. Oczekiwano, że sytuacja odmieni się w pierwszych w pełni wolnych wyborach w 1991 roku (Tepli 12 VII 1989: 2) – liczone na to, że kobiety uzyskają wówczas znaczną reprezentację w parlamencie. Jednakże oczekiwania te nie spełniły się, ponieważ po 1989 roku spadła liczba kobiet w parlamencie – z 13% posłów i 6% senatorów po wyborach w 1989 roku do 9% posłów i 8% senatorów po wyborach w 1991 roku (Fuszara 2002: 30; Siemieńska 2006: 696). Szansę na realizację interesów kobiet dostrzegano w Kole Parlamentarnym Kobiet, utworzonym w Sejmie w 1991 roku ponad podziałami partyjnymi (Konarska 25 IX 1991: 4–5).

Cykl dyskusji redakcyjnych „Kobiety i Życia” z 1989 roku pod tytułem „O nas bez nas” udowodnił, że Polki nie mają wpływu na rzeczywistość społeczną. Przyczyny tego stanu rzeczy były prozaiczne: 1) nadmiar obowiązków; 2) problemy związane z uzupełnianiem niedoborów spożywczych i przemysłowych, które absorbowały czas (Pragier 27 VII 1989: 3; Zybert 10 VIII 1989: 2–3). Szansę na zmianę świadomości kobiet dostrzegano w zażegnaniu kryzysów gospodarczych („O nas bez nas (1)” 29 III 1989: 4–5; „O nas bez nas (2)” 5 IV 1989: 2; Stolarska 27 IV 1989: 4–5).

Przekonywano, że tylko kobiety są w stanie przeprowadzić reformę gospodarczą w Polsce, gdyż opanowały organizację pracy, praktykę ekonomii i gospodarność. Tym samym sugerowano, że mężczyźni tych kompetencji i doświadczeń nie posiadają. Jednoznacznie stwierdzano, że w państwie rządzone przez mężczyzn „nie stosuje się zasad racjonalnego działania czy maksymalizacji efektu przy założonych nakładach” (K.G.M. 5 VII 1989: 2). W tygodniku „Przyjaciółka” zwracano uwagę, że kobiety powinny organizować się w sprawie walki o prawa pracownicze na poziomie stowarzyszeń. W tym zakresie do nadrobienia byłyby kwestie nierówności zarobków, ochrona miejsc pracy kobiet, wsparcie psychologiczne („Rozmowa Ruty Pragier...” 29 III 1990: 2).

Barbara Labuda, liderka kobiecej sekcji Unii Demokratycznej, zauważyła, że kobiety w życiu publicznym mają

skłonność do szukania porozumienia, do dialogu, do negocjowania i odnajdywania pozytywnych stron problemu. W życiu publicznym bardziej zależy im na sprawie niż na eksponowaniu siebie, co bliższe jest mężczyznom. Mężczyźni potrafią zarysować wielkie, strategiczne cele, ale dojdą do nich dzięki kobietom („Rozmowa Iwony Konarskiej...” 2 X 1991: 5).

Drukowano listy czytelniczek, zwracając uwagę na wielozadaniowość kobiet, doświadczenie w permanentnym zarządzaniu kryzysowym gospodarstwem domowym, co udowodniało, że to kobiety są predystynowane do sprawowania władzy w państwie („Pisane kobiecą ręką” 12 IV 1989: 2–3).

Przed wyborami parlamentarnymi redakcje prasy dla kobiet przekonywały: „bez udziału kobiet w stanowieniu prawa nie jest możliwe przybliżenie go do realnego życia i wyeliminowanie jego wad czy nonsensów dotkliwych dla rodziny lub dyskryminujących kobiety” („Popieramy...” 4 VI 1989: 3). Wdrożono plan popularyzacji kandydatur kobiet w wyborach do Sejmu i włączono się w kampanię wyborczą¹⁵. Podkreślano:

Mamy wykształcenie i kwalifikacje, chcemy je – a także naszą znajomość życia, gospodarność, oszczędność – wykorzystać do budowania lepszej przyszłości naszych rodzin, dzieci, Ojczyzny. Przez lata tworzono sztuczne bariery utrudniające lub wręcz uniemożliwiające uczestnictwo kobiet we władzach. A to jest nasze niezbywalne prawo. Dlatego najlepsze z nas, kompetentne, rozsądne, konsekwentne, muszą się znaleźć w Sejmie i Senacie (Komisja Porozumiewawcza Środowisk Kobięcych ds. Wyborów 1 VI 1989: 4).

Na łamach polskiej prasy dla kobiet mobilizowano do aktywności politycznej, przekonując Polki, że ich nieobecność na scenie politycznej oznacza brak wpływu na warunki życia w państwie (zob. szerzej Szwed-Walczak 2020b: 110–148). Zabiegano o utworzenie kobiecego lobby, które zajmowałoby się edukacją polityczną i przygotowaniem kobiet do działalności politycznej, popieraniem kandydatek na stanowiska wybieralne („Rozmowa Danuty Bierzańskiej...” 22 XI 1989: 5; „Rozmowa Krystyny Kaszuby” 22 XI 1989: 5; Dynowska 24 I 1991: 4–5). Przeprowadzano wywiady i promowano osoby reprezentujące różne opcje polityczne. Przed wyborami kontraktowymi pojawiły się wywiady z przedstawicielami PZPR i partii satelickich, prezentowano sylwetki kobiet (a w „Przyjaciółce” również mężczyzn) kandydujących do parlamentu z listy obozu rządzącego (zob. np. „Wywiad Krystyny Kaszuby...” 19 IV 1989: 4; „Rozmowa Wiesławy Piątek...” 4 VI 1989: 4). Po wyborach zamieszczano rozmowy z posłami i posłankami, którzy uzyskali mandaty również z listy opozycyjnej, np. z Ryszardem Bugajem czy Gabriellą Cwojdziańską („Wywiad Elżbiety Juszcak...” 13 IX 1989: 4–5; „Rozmowa Grażyny

¹⁵ Zob. przykładowe materiały na ten temat: Redakcja 11 V 1989: 4; „Nasza «Dziesiątka» zdaniem...” 17 V 1989: 13–15; „Wypowiedzi...” 18 V 1989: 5; Bierzańska 24 V 1989: 3–4; Banasiak 25 V 1989: 5; Zybert 25 V 1989: 4; Bierzańska, Oswaldo 31 V 1989: 4; „One nie zawiodą!” 31 V 1989: 2–3; „Popieramy...” 4 VI 1989c: 3; „Popieramy...” 4 VI 1989b: 4; „Popieramy” 4 VI 1989a: 5; „Wyberzmy najlepszych” 4 VI 1989: 4.

Wróblewskiej..." 20 XI 1989). W zakresie światopoglądowym zapewniano wówczas pełen pluralizm, w myśl zasady o ponadpartyjności interesu kobiet oraz ze świadomością różnorodności poglądów polskich kobiet. Prezentowano zatem działalność konserwatystek, liberałek, socjaldemokratek (np. „Rozmowa Krystyny Kaszuby..." 27 XII 1989: 2–3; „Rozmowa Anny Frankowskiej" 7 XI 1990: 4; „Rozmowa Elżbiety Banasiak..." 24 I 1991: 45).

Wśród pilnych do załatwienia, ponadpartyjnych spraw kobiecych wymieniano: usprawnienie profilaktyki zdrowotnej dla kobiet (związanej choćby z wykrywaniem raka piersi); przeciwdziałanie umieralności noworodków; wdrożenie edukacji seksualnej dla dzieci i młodzieży; promocję antykoncepcji; zapobieganie zaostrzeniu przepisów antyaborcyjnych; zainicjowanie programu ochrony kobiet w ciąży; zabezpieczenie praw socjalnych matek samotnie wychowujących dzieci; przeciwdziałanie nierówności praw w dostępie do zasiłków opiekuńczych; zapewnienie wzrostu liczby żłobków, przedszkoli, świetlic i stołówek (Limanowska 15 III 1989: 2–3; Szymańska 13 XII 1989: 3; Pragier 26 IV 1990: 4; Konarska 27 V 1992: 2). Zwracano też uwagę na brak systemu ochrony dla rodzin niepełnych (samotnych matek) (Czerska 26 VII 1990: 4, 6; „Rozmowa Elżbiety Szczurowskiej..." 13 IX 1990: 4–5; Konarska 25 IX 1991: 4–5, 23 IX 1992: 2). Zauważono, że w samorządach było wyłącznie 10% kobiet, co po części wynikało z faktu, że kandydowało ich niewiele. W efekcie zamykano i tak nieliczne i niezaspokajające potrzeb przedszkola („Rozmowa Ruty Pragier..." 7 XI 1991: 1, 5).

W pierwszej fazie transformacji ustrojowej redakcje prasy dla kobiet dostrzegały szansę na zwiększenie udziału kobiet w rządach w konstytucyjnym zapisie o formalnym równouprawnieniu (Limanowska 15 III 1989: 2–3; „Rozmowa Natalii Iwaszkiewicz..." 6 XI 1991: 4). Nie sposób nie zgodzić się z Ingą Iwasiów, że sama „obecność kobiet na scenie publicznej jest polityczna" (Iwasiów 2013: 15, 50–51). W zasadzie w każdym z badanych pism wskazywano, że brak kobiet u władzy oznacza niepełną demokrację, gdyż nie mają one możliwości artykulacji własnych interesów (Prag. 29 XI 1990: 5). Podejmowano kwestię wdrożenia „kobiecego punktu widzenia" zarówno w polityce, jak i życiu zawodowym, na różnych stanowiskach i w różnych działach gospodarki (Henkel 25 I 1989: 15). Wymagało to zmiany mentalnej, a więc pracy u podstaw. Z tego powodu promowano współpracę kobiet, mającą charakter społeczny („Rozmowa Alicji Bińskiej..." 7 VI 1989: 2; Brzozowska 30 I 1991: 3–4; „Rozmowa Iwony Konarskiej..." 5 II 1992: 23; J). W tygodniku „Kobieta i Życie" sformułowano pytanie: „Czy demokracja jest rodzaju męskiego?". Wskazywano, że „kobieta musi być dwa razy tak sprawna jak mężczyzna, żeby zająć w połowie tak daleko". Aby udowodnić, że kobiety także posiadają kompetencje do rządzenia, powołano gabinet cieni – kobiecy rząd z premierem Ewą Bętkowską („Czy demokracja..." 1 IV 1992: 3, 24 VI 1992: 6; „Gabinet do wzięcia" 1 IV 1992: 8–9).

Podsumowanie

W latach 1989–1992 polityczność polskiej prasy dla kobiet przejawiała się przede wszystkim w dwóch wymiarach o charakterze dychotomicznym. Po pierwsze, redakcje ukazywały aktywność kobiet poprzez pryzmat ich roli w życiu

prywatnym i publicznym. Dopiero dyskusja na temat projektu ustawy o penalizacji aborcji sprawiła, że zaczęto rozgraniczać tzw. sferę prywatną (do której nie powinna mieć dostępu władza) i sferę publiczną (związaną z aktywnością zawodową, społeczną i polityczną). Po drugie, polityczność polskiej prasy dla kobiet ujawniała się w podejmowaniu wątku równouprawnienia w dostępie do władzy (na niwie zawodowej i politycznej). Redakcje przekonywały, że kobiety są dyskryminowane w tym wymiarze. Należy zauważyć, że na oba wymiary polityczności prasy dla kobiet oddziaływało tradycyjne postrzeganie roli kobiety.

Badania pozwoliły na częściową weryfikację pierwszej hipotezy: redakcje polskiej prasy dla kobiet we wskazanym okresie badawczym nie unikały deklaracji politycznych. Zgodnie prezentowały apele o udział w wyborach i poparcie dla kobiet, jednakże w kampanii wyborczej przed wyborami kontraktowymi promowano listę wyborczą obozu rządzącego. Po wyborach dbano o prezentację różnych poglądów politycznych.

Udowodniono także drugą hipotezę. Redakcje prasy dla kobiet, szczególnie w okresie przedwyborczym, podejmowały rozważania w zakresie dyskryminacji kobiet w dostępie do władzy. Zgodnie podkreślały, że prawo w tym zakresie jest właściwe, jednakże nie jest stosowane w praktyce życia społecznego, zawodowego i politycznego. Warto jednak zauważyć, że wszelkie dyskusje nad równouprawnieniem w dostępności do sfery publicznej związane były z rozwiązaniami prawnymi (Barburska 2002: 71–72). Niekoniecznie ograniczały się do zapisów w zakresie wolności czy praw człowieka, ale dotyczyły też rozwiązań socjalnych czy podatkowych, o które wnoszono na łamach prasy dla kobiet, przecząc tym samym popularyzowanemu przeświadczeniu o właściwym stanie prawnym.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 33 poz. 232 ze zm.).

Ustawa z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz o zmianie ustawy – Prawo prasowe (Dz.U. z 1990 r. Nr 29 poz. 173 ze zm.)

Prasa

„Ankieta: «Jak nas oceniacie?»”. 5 VIII 1992. *Kobieta i Życie* [dalej: *KiŻ*] (32) : 2.

„Apelujemy do Lecha Wałęsy”. 18 XI 1992. *KiŻ* (47) : 2.

Banasiak Elżbieta. 25 V 1989. „Hyde Park po warszawsku”. *Przyjaciółka* [dalej: *Prz*] (21) : 5.

„Bariery awansu: «Twardy stołek»”. 11 X 1989. *KiŻ* (39) : 3–4.

Bierzańska Danuta. 24 V 1989. „W przedbiegach”. *KiŻ* (21) : 3–4.

Bierzańska Danuta, Olga Oswald. 31 V 1989. „Gorączka demokracji”. *KiŻ* (22) : 4.

Błaszczuk Lidia. 20 V 1992. „Odpoczynek wojownika”. *KiŻ* (21) : 2.

Brzozowska Anna. 30 I 1991. „Sorores Optimae”. *KiŻ* (5) : 3–4.

„Być kobietą”. 8 III 1990. *Zwierciadło* [dalej: *Zw*] (10) : 4.

„Chcemy o tym zdecydować”. 1 VI 1989. *Zw* (22) : 4–5.

- Czerska Alina. 26 VII 1990. „Gorycz macierzyństwa”. *Prz* (30) : 4, 6.
- Czerska Alina. 9 II 1989. „Jak dobrze, że jesteście”. *Prz* (6) : 7.
- Czerska Alina (oprac.). 21 IX 1989. „Rozmowa w «Lubgalu» szwalni: «Życie ma swoje prawa»”. *Prz* (38) : 3.
- „Czy demokracja jest rodzaju męskiego?”. 1 IV 1992. *KiŻ* (14) : 3.
- „Czy demokracja jest rodzaju męskiego: Gabinet nadal... do wzięcia”. 24 VI 1992. *KiŻ* (26) : 6.
- Danuta. 4 I 1989. „Bariery awansu: na ławce rezerwowych”. *KiŻ* (1) : 5.
- Dynowska Anna: „Remanent damskich spraw”. 24 I 1991. *Prz* (4) : 4–5.
- Frankowska Anna. 6 VI 1990. „Powrót do szaleństwa”. *KiŻ* (23) : 2.
- Frankowska Anna. 14 VI 1989. „Protokół rozbieżności”. *KiŻ* (24) : 11.
- „Gabinet do wzięcia”. 1 IV 1992. *KiŻ* (14) : 8–9.
- „Głosuj na kobiety”. 1 VI 1989. *Zw* (22) : 8–9.
- Henkel Barbara. 25 I 1989. „Daleko sięgają gałęzie”. *KiŻ* (4) : 15.
- Iwaskiewicz Maria. 9 I 1991. „Sopranem i altem”. *KiŻ* (2) : 2–3.
- „Jeśli nie my to kto?”. 17 V 1989. Krystyna Kaszuba (oprac.). *KiŻ* (20) : 2–3.
- K.G.M. 5 VII 1989. „«Kury» biurowe i naukowe”. *KiŻ* (27) : 2–3.
- K. K-R. 8 VI 1989. „Bolesna sprawa”. *Prz* (23) : 7.
- Kaszuba Krystyna. 16 V 1990. „Jak nam się żyje”. *KiŻ* (20) : 4–5.
- Kaszuba Krystyna. 25 I 1989. „Za zamkniętymi drzwiami”. *KiŻ* (4) : 2.
- Kołodziej Iwona. 12 II 1992. „Bez nas”. *KiŻ* (7) : 7.
- Komisja Porozumiewawcza Środowisk Kobietych ds. Wyborów. 1 VI 1989. „Głosuj na nas”. *Prz* (22) : 4.
- Konarska Iwona. 29 I 1992. „Ciemności kryją kodeks”. *KiŻ* (5) : 2.
- Konarska Iwona. 29 IV 1992a. „Durna blondynka”. *KiŻ* (18) : 4.
- Konarska Iwona. 29 IV 1992b. „Dwa teatry”. *KiŻ* (18) : 2.
- Konarska Iwona. 8 I 1992. „Guliwer i my”. *KiŻ* (2) : 4–5.
- Konarska Iwona. 23 IX 1992. „Kim jest samotna matka?”. *KiŻ* (39) : 2.
- Konarska Iwona. 25 IX 1991. „Pułapka”. *KiŻ* (39) : 4–5.
- Konarska Iwona. 30 IX 1992. „Wręczamy «Róg» po raz trzeci”. *KiŻ* (40) : 5.
- Konarska Iwona. 23 X 1991. „Wybrać nie tylko wolność”. *KiŻ* (43) : 2–3.
- Konarska Iwona. 27 V 1992. „Życie poczęte chronić mają paragrafy. Na nic więcej nas nie stać. Czy to etyczne?”. *KiŻ* (22) : 2.
- Kondrat Ilona. 8 II 1989. „Julie, Ofelie, Klary...”. *KiŻ* (6) : 6–7.
- Limanowska Barbara. 15 III 1989. „Dlaczego ogórek nie śpiewa?”. *KiŻ* (11) : 2–3.
- Mankiewicz Maria. 27 II 1991. „Kto się boi głównej księgowej?”. *KiŻ* (9) : 4.
- Mankiewicz Maria. 9 I 1991. „Panegiryku nie będzie”. *KiŻ* (2) : 2.
- Mankiewicz Maria. 6 V 1992. „Życie i Kobieta: Prognoza”. *KiŻ* (19) : 2.
- Metelska Agnieszka. 6 II 1991. „Nasza rówieśnica”. *KiŻ* (6) : 2–3.
- Metelska Agnieszka. 11 XII 1991. „Polki pokorne, Polki zbuntowane”. *KiŻ* (50) : 6–7.
- Metelska Agnieszka. 20 VI 1990. „W kolejce po pracę”. *KiŻ* (25) : 3, 22.

- Młynarczyk Joanna. 1 IV 1992. „Parę rad dla dobrych żon”. *KiŻ* (14) : 6–7.
- „Nad listami: «Biedni, biedniejsi»”. 1 I 1992. *KiŻ* (1) : 20.
- „Nasza «Dziesiątka» zdaniem Kobiety i Życia – One nie zawiodą!”. 17 V 1989. *KiŻ* (20) : 13–15.
- „Nasze oczekiwania”. 23 III 1989. *Zw* (12) : 5.
- Nowakowska Ewa. 9 III 1989. „Kto płaci”. *Zw* (10) : 3.
- „O nas bez nas (1)”. 29 III 1989. Krystyna Kaszuba (oprac.). *KiŻ* (13) : 4–5.
- „O nas bez nas (2)”. 5 IV 1989. Krystyna Kaszuba (oprac.). *KiŻ* (14) : 2.
- „O nas bez nas”. 22 XI 1989. Krystyna Kaszuba (oprac.). *KiŻ* (45) : 5.
- „O przerywaniu ciąży: przeciw, za...”. 12 I 1989. *Zw* (2) : 5.
- „One nie zawiodą!”. 31 V 1989. *KiŻ* (22) : 2–3.
- Orlicka Anna. 2 VIII 1989. „Nocka”. *KiŻ* (21) : 4.
- Oswaldo Olga. 18 IV 1990. „Najsłabszy punkt”. *KiŻ* nr 16 : 4.
- „Oświadczenie w sprawie projektu ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego”. 25 X 1990. *Prz* (43) : 5.
- Piątek Wiesława. 9 XI 1989. „Niepokoje łódzkich kobiet”. *Prz* (45) : 4.
- „Pisane kobiecą ręką”. 12 IV 1989. *KiŻ* 15 : 2–3.
- Ponikowska Barbara. 18 III 1992. „Młoda, ładna, dyspozycyjna”. *KiŻ* (12) : 4.
- „Popieramy: Aleksandra Kwaśniewskiego, Stanisława Kwiatkowskiego, Leszka Millera, Dariusza Przywieczerskiego”. 4 VI 1989a. *Prz* (22) : 5.
- „Popieramy: Annę Szymańską-Kwiatkowską”. 4 VI 1989b. *Prz* (22) : 4.
- „Popieramy: Elżbietę Łęcznarowicz, Marię Łopatkową, Małgorzatę Niepokulczycką, Alinę Tepli”. 4 VI 1989c. *Prz* (22) : 3.
- Prag. 29 XI 1990. „Raczkuje kobiece lobby”. *Prz* (48) : 5.
- Pragier Ruta. 12 VII 1990. „Kobieta, prawo i życie”. *Prz* (28) : 6.
- Pragier Ruta. 27 VII 1989. „W sklepach – gorączka”. *Prz* (30) : 3.
- Pragier Ruta. 11 I 1990. „Wymiar alimentów w wymiarze sprawiedliwości”. *Prz* (2) : 7.
- Pragier Ruta. 26 IV 1990. „Zagrożenie dla jedynych żywicieli”. *Prz* (17) : 4.
- Redakcja. 11 V 1989. „Przed wyborami do Sejmu i Senatu: przeczytaj, zastanów się, przedstaw swój pogląd”. *Prz* (19) : 4.
- „Rozmowa Alicji Bińskiej z Elżbietą Łęcznarowicz: «Blisko życia zwykłych ludzi»”. 7 VI 1989. *KiŻ* (23) : 2.
- „Rozmowa Anny Frankowskiej z Teresą Malczewską: «Działamy jak pogotowie ratunkowe»”. 7 XI 1990. *KiŻ* (45) : 4.
- „Rozmowa Danuty Bierzańskiej z prof. Anną Przeclawską: «Koło Ratunkowe»”. 1 III 1989. *KiŻ* (9) : 4–5.
- „Rozmowa Danuty Biebrzańskiej z dr Danutą Waniek: «Niebezpieczna nieobecność»”. 22 XI 1989. *KiŻ* (45) : 5.
- „Rozmowa Elżbiety Banasiak z Wandą Sokołowską: «Remanent damskich spraw»”. 24 I 1991. *Prz* (4) : 4–5.
- „Rozmowa Elżbiety Szczurowskiej z Martą Jenner: «Godność samotnych matek»”. 13 IX 1990. *Prz* (37) : 4–5.

- „Rozmowa Ewy Dobrowolskiej z Izabelą Nowacką: «Niech mama czegoś pragnie»”. 9 III 1989. *Zw* (10) : 2.
- „Rozmowa Ewy Łuszczuk z ministrem przemysłu Mieczysławem Wilczkiem: «To panie wybierają!»”. 9 III 1989. *Prz* (10) : 3.
- „Rozmowa Grażyny Wróblewskiej z Ryszardem Bugajem: «Punkt ryzyka»”. 20 XI 1989. *KiŻ* (49) : 4–5
- „Rozmowa Iwony Konarskiej z Barbarą Labudą: «Czarownice w Sejmie»”. 2 X 1991. *KiŻ* (40) : 5.
- „Rozmowa Iwony Konarskiej z Kingą Stanisławska”. 5 II 1992. *KiŻ* (6) : 23.
- „Rozmowa Krystyny Kaszuby z Jolanta Plakwicz”. 22 XI 1989. *KiŻ* (45) : 5.
- „Rozmowa Krystyny Kaszuby z dr Olgą Krzyżanowską: «Sytuacja tworzy polityka»”. 27 XII 1989. *KiŻ* (50) : 2–3.
- „Rozmowa Krystyny Stachowicz z prof. Jarosławą Bauerową: «O karierach kobiet»”. 26 I 1989. *Zw* (4) : 5.
- „Rozmowa Natalii Iwaskiewicz z Anną Popowicz: «Czy demokracja jest rodzaju męskiego»”. 6 XI 1991. *KiŻ* (45) : 4.
- „Rozmowa Ruty Pragier z doc. Danutą Markowską: «Dziś o tym, czy w Polsce potrzebna jest partia kobiet»”. 29 III 1990. *Prz* (13) : 2.
- „Rozmowa Ruty Pragier z Zofią Kuratowską: «Dziś o służbie zdrowia i prawach kobiet»”. 7 XI 1991. *Prz* (45) : 1, 5.
- „Rozmowa Teresy Gałczyńskiej z Ewą Osiatyńską: «Wernisaż dusz»”. 11 I 1989. *KiŻ* (2) : 17.
- „Rozmowa Wiesławy Piątek z Anną Szymańską-Kwiatkowską: «Popieramy Annę Szymańską-Kwiatkowską»”. 4 VI 1989. *Prz* (22) : 4.
- Sekretariat Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich. 20 IV 1989. „Chcemy o tym zdecydować”. *Zw* (16) : 2.
- Siekłucka Katarzyna. 25 IV 1990. „Dusza pod czepkiem”. *KiŻ* (17) : 4–5.
- Stachowicz Krystyna. 14 III 1990. „Kobiety mówią NIE”. *Zw* (11) : 2–3.
- Stachowicz Krystyna. 23 II 1989. „Miejsce Ligi”. *Zw* (8) : 7.
- „Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży w związku z projektem poselskim ustawy o prawnej ochronie dziecka”. 17 V 1989. *KiŻ* (20) : 11.
- „Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży”. 4 V 1989. *Zw* (18) : 4–5.
- Stark Małgorzata z Krakowa. 11 I 1990. „Do czego służy kobieta”. *Prz* (2) : 7.
- Stolarska Bożena. 27 IV 1989. „Kogo lubi robota”. *Zw* (17) : 4–5.
- Stolarska Bożena. 20 IV 1989. „Liczby o Polce”. *Zw* (16) : 6.
- Szymańska Anna. 13 XII 1989. „Ozdobnik”. *KiŻ* (48) : 3.
- Szymańska-Kwiatkowska Anna. 12 VII 1989. „Czas nagli”. *KiŻ* (28) : 2–3.
- Tepli Alina. 12 VII 1989. „Nie czuję się przegrana”. *KiŻ* (28) : 2.
- „W sprawie przerywania ciąży”. 11 V 1989. *Prz* (19) : 7.
- Wierzbicka Elżbieta. 7 XII 1989. „Zaczyna się RUCH”. *Zw* (47) : 2–3.
- Wierzbicka Elżbieta. 20 II 1991. „Więcej niż dwie strony”. *KiŻ* (8) : 5.

- „Wierzymy w kobietę. Czy demokracja jest rodzaju męskiego? Uparcie wołamy – NIE!”. 15 IV 1992. *KiŻ* (16) : 8–9.
- „Wybierzmy najlepszych”. 4 VI 1989. *Prz* (22) : 4.
- „Wypowiedzi: «Jacy powinni być posłowie i senatorzy»”. 18 V 1989. Elżbieta Banasiak (wysłuchała). *Prz* (20) : 5.
- „Wywiad Elżbiety Juszcak z Gabriellą Cwojdziańską”. 13 IX 1989. *KiŻ* (35) : 4–5.
- „Wywiad Krystyny Kaszuby z Lidią Smyczyńską”. 19 IV 1989. *KiŻ* (16) : 4.
- „Wywiad z mgr Renatą Grabską rozmawia Renata Marzewska: «Kobieta wytrzyma więcej»”. 1 II 1989. *KiŻ* (5) : 2–3.
- „Za i przeciw ustawie...”. 18 V 1989. *Zw* (20) : 6.
- „Zabieg (2)”. 5 IV 1989. *KiŻ* (14) : 10–11.
- Żałuski Mariusz. 4 I 1989. „Baby-sitter na telefon”. *KiŻ* (1) : 3.
- Żałuski Mariusz. 15 XI 1989. „Kobieta też człowiek”. *KiŻ* (44) : 5.
- Zarząd Główny LKP. 12 X 1989. „List otwarty do Premiera”. *Zw* (39) : 2.
- Zielińska Eleonora. 10 V 1989. „Świat wobec aborcji”. *KiŻ* (19) : 12–13.
- Zubczewska Zofia. 7 II 1990. „Wymyślony świat”. *KiŻ* (6) : 3–4.
- Zybert Maria. 10 VIII 1989. „Dziś pani domu ma wychodne”. *Prz* (32) : 2–3.
- Zybert Maria. 25 V 1989. „Popieramy: Czesławę Górską, Andrzeja Bilika, Waldemara Zmaczyńskiego”. *Prz* (21) : 4.
- „Źle strzeżona brama”. 5 IV 1989. *KiŻ* (14) : 5.

Opracowania

- Bajka Zbigniew. 1996. Kapitał zagraniczny w polskiej prasie. W *Transformacja mediów (1989–1995)*, Alina Słomkowska (red.), 275–279. Warszawa: Elipsa.
- Barburska Olga. 2002. „Czynniki determinujące udział kobiet sprawowaniu władzy politycznej w krajach Europy Zachodniej”. *Studia Europejskie* (2) : 69–93.
- Chmaj Marek. 1996. *Sejm „kontraktowy” w transformacji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Duch-Krzysztozek Danuta, Anna Titkow. 2006. Polka i jej rodzina na tle Europy. Redyskrypcja prac domowych: jej uczestnicy i konteksty. W *W środku Europy? Wyniki Europejskiego sondażu Społecznego*, Henryk Domański, Antonina Ostrowska, Paweł B. Sztabiński (red.), 127–185. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Durkheim Émile. 1968. *Zasady metody socjologicznej*. Jerzy Szacki (tłum.). Warszawa: PWN.
- Dziki Sylwester. 1991. „Zmiany oferty prasowo-wydawniczej (1990–1991)”. *Zeszyty Prasoznawcze* (3–4) : 21–28.
- Fidelis Małgorzata. 2010. *Women, communism, and indrustalization in postwar Poland*. Cambridge: University Press.
- Filas Ryszard. 1992. „Zmiany poczytności gazet i czasopism o zasięgu ogólnopolskim (1989–1992)”. *Zeszyty Prasoznawcze* (1–2) : 55–74.
- Frąckowiak-Sochańska Magdalena. 2011. Superwomen – córki „Matek Polek”. Co zyskują i co tracą współczesne Polki realizujące wzorzec superwomen? W *Ona w XXI wieku: interdyscyplinarny obraz kobiety*, Magdalena Baranowska-Szczepańska (red.), 283–295. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy Maiuscula.

- Fuszara Małgorzata. 2006. *Kobiety w polityce*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Fuszara Małgorzata. 2002. Zmiany świadomości kobiet w latach dziewięćdziesiątych. W *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontrakt płci?*, Małgorzata Fuszara (red.), 13–38. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Iwasiów Inga. 2013. *Granice. Polityczność prozy i dyskursu kobiet po 1989 roku*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kaczorowski Paweł. 1996. Państwo jako jedność polityczna. W *Carl Schmitt i współczesna myśl polityczna*, Ryszard Skarżyński (red.), 74–92. Warszawa: Elipsa.
- Karwat Mirosław. 1996. Cecha polityczności i dziedzina teorii polityki. W *Carl Schmitt i współczesna myśl polityczna*, Ryszard Skarżyński (red.), 107–135. Warszawa: Elipsa.
- Krzysztań Bartłomiej. 2016. Anthropos u źródeł polityczności. Anachroniczność i potrzeba immersji w naukach politycznych. W *Polityka – polityczność. Granice dyskursu*, Bartłomiej Krzysztań, Wojciech Ufel, Mateusz Zieliński (red.), 13–39. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Kwak Anna, Gillian Pascall. 2005. „Kobiety na rynku pracy – bariery płci”. *Roczniki Socjologii Rodziny* 16: 11–31.
- McQuail Denis. 2008. *Teoria komunikowania masowego*. Tomasz Goban-Klas (red.), Marta Bucholc, Alina Szulżycka (przeł.). Warszawa: PWN.
- Mielczarek Tomasz. 2007. *Monopol, pluralizm, koncentracja. Środki komunikowania masowego w Polsce w latach 1989–2006*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Mielczarek Tomasz. 2008. „Współczesne polskie czasopisma wysokonakładowe”. *Rocznik Prasoznawczy* 2 : 57–79.
- Miluska Jolanta. 1995. Przekształcenie ról płciowych a szanse kobiet. W *Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, Jolanta Miluska, Pakszys Elżbieta (red.), 19–38. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Minkner Kamil. 2015. „Główne problemy konceptualizacji pojęcia polityczności”. *Studia Politolologiczne* 37 : 50–74.
- Minkner Kamil. 2012. *O filmach politycznych. Między polityką, politycznością i ideologią*. Warszawa: Elipsa.
- Mouffe Chantal. 2008. *Polityczność. Przewodnik Krytyki Politycznej*. Joanna Erbel (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Pisarek Walery. 1983. *Analiza zawartości prasy*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych.
- Pokrzycka Lidia. 2012. Wstęp. W *Inwestycje koncernów na polskim rynku medialnym. Wybrane zagadnienia*, Lidia Pokrzycka (red.), 7–8. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Regiewicz Adam, Artur Żywiołek. 2015. Polityczność mediów, czyli między polityką, komunikacją a technologią przekazu. Wprowadzenie. W *Polityczność mediów*, Grażyna Pietruszewska-Kobiela, Adam Regiewicz, Grażyna Stachyra, Artur Żywiołek, 9–18. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Riffe Daniel, Stephen Lacy, Frederick G. Fico. 2005. *Analyzing Media Messages. Using Quantitative Content Analysis in Research*. Mahwah–New Jersey–London: Routledge.
- Schmitt Carl. 2000. Pojęcie polityczności. W *Carl Schmitt, Teologia polityczna i inne pisma*, Marek A. Cichocki (przeł.). Kraków–Warszawa: Znak, Fundacja im. Stefana Batorego.

- Siemieńska Renata. 2006. Raport 10. Życie publiczne podejmowanie decyzji. W *Krajowy System Monitorowania Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn. Raporty eksperckie*, t. 2, Bogdan Baran (red.), 691–760. Warszawa–Londyn: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Sokół Zofia. 1998. „Transformacja czasopism kobiecych w Polsce (1989–1997)”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 1 (1/2) : 191–217.
- Szwed-Walczak Anna. 2020a. Obraz organizacji kobiecych na łamach polskiej prasy dla kobiet w okresie transformacji ustrojowej. W *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy*, Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), 415–439. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szwed-Walczak Anna. 2020b. „Prasa jako narzędzie społecznej i politycznej aktywizacji kobiet w latach 1989–1992. Polska prasa dla kobiet w czasie transformacji ustrojowej”. *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety* 2 (9): 110–148.
- Thomson John B. 2001. *Media i nowoczesność. Społeczna teoria mediów*. Izabela Mielnik (przeł.). Wrocław: Wydawnictwo Astrum.
- Titkow Anna, Danuta Duch-Krzystoszek, Bogusława Budrowska. 2004. *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Titkow Anna. 2007. *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*. Warszawa: Wydawnictwo ISiF PAN.
- Wieruszewski Roman. 1975. „Zasada równouprawnienia kobiet w polskich systemie prawa”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 37 (3) : 23–39.
- Włodyka Stanisław. 2003. *Prawo koncernowe*. Kraków: Zakamycze.
- Wnuk-Lipiński Edmund. 1994. Kształtowanie się nowego ładu instytucjonalnego. W *Społeczne konsekwencje transformacji ustrojowej*, Mirosława Grabowska, Krzysztof Panowski, Edmund Wnuk-Lipiński (red.), 9–23. Warszawa: ISP PAN.

Politicality of the Polish press for women in 1989–1992

Abstract

The political transformation in Poland resulted in the politicization of social life. It was also due to the press, including the women’s press sector. At that time, in press intensified the discourse on political changes and forecasted the direction of reforms, drawing also her own scenarios of solutions to women’s problems. The aim of the research was to show the political dimensions of the Polish press for women in the years 1989–1992. The research covered the most widely read magazines for women dealing with social and political issues on the agenda: the weeklies „Kobieta i Życie”, „Przyjaciółka” and „Zwierciadło”. Two hypotheses were formulated: 1) the editorial staff of the Polish press for women in the indicated research period did not avoid political declarations, 2) the political discourse was undertaken through the prism of gender equality not so much in the formal and legal dimension as in practical. Qualitative analysis of the press content was used in the research.

Keywords: Polish press for women, Politicality, The political transformation, 1989–1992